

МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕК КИНОМУСИҚАСИ **Чаршемов Ж.**

Ўзбекистон давлат консерваторияси Нукус филиали

Аннотация: Ушбу мақолада “Мустакиллик йилларидағи ўзбек киномусиқаси” хақида сўз бориб, профессионал композиторлар ва сценаристлар томонидан ёзилган кинолар хақида сўз эритилади. Шунингдек мустакиллик йилларида республикамиздаги сўратга олинаётган кинофильмлар ва унинг ўзига хос ҳусусиятларини таҳлилларга ёндошган ҳолда очиб берилди.

Калит сўзлар: кино, киномузыка, кинематография, актёр, сценарий, режиссёр, партитура, композитор.

Аннотация: В данной статье рассматривается «Узбекская киномузыка в годы независимости» и фильмы, написанные профессиональными композиторами и сценаристами. Также путем их анализа выявлены фильмы, снятые в нашей республике в годы независимости, и их специфика.

Ключевые слова: фильм, киномузыка, кинематография, актёр, сценарий, режиссёр, партитура, композитор.

Abstract: This article examines “Uzbek film music in the years of independence” and films written by professional composers and screenwriters. Also, through their analysis, films made in our republic during the years of independence and their specificity were identified.

Key words: film, film music, cinematography, actor, script, director, score, composer.

Мустакиллик даври ўзбек бадиий киноси мустакиллик, демократия ва миллий гоя принциплари карор топаётган янги тарихий даврда ривожланди. Зоро, кино санъати жамиятда кечеётган муҳим воқеалардан четда туриши мумкин эмасди.

90-йиллар жамият билан бөглиқ бўлган ижтимоий сиёсий ўзгариш, мустакилликка эришиш муносабати билан ўзбек киносида ҳам кескин бурилиш бўлди. Давлат кинокомпанияси ташкил этилди. «Инсон», «Юлдуз», «Иймон», «Ватан», «5-студия» каби ўз дастурига эга бўлган мустакил ижодий бирлашма — студиялар юзага келди. Кино олий ўкув юртларини битириб келган ёш режиссёр ва актёрлар ҳисобига кино ижодкорлари сафи кенгайди. «Темир эркак» (1991, реж. И.Эргашев композитор Ф.Зокиров), «Камми» (1991, реж. Ж.Файзиев композитор Д.Янов-Яновский), «Тушларимда гамгин йиглайман» (1991, реж. С.Назармуқамедов композитор Е.Ширяев), «Кўзларим йўлингда» (1991, реж. Ф.Мусажонов, М.Абзалов композитор М.Махмудов), «Қиёмат кун» (1992, реж. Д.Абдуллаев композитор Д.Янов-Яновский), «Ўғриям одам» (1992, реж. И.Эргашев композитор А.Икромов), «Шариф ва Маъриф» (1993, реж. И.Эргашев композитор А.Эргашев), «Тилла

бала» (1994, реж. И.Эргашев композитор А.Эргашев), «Даллол» (1992, реж. Б.Одилов композитор Ж.Изомов), «Тонг отгунча» (1993, реж. Ю.Азимов композитор Н.Зокиров), «Бомба» (1995, реж. З.Мусоқов композитор А.Эргашев) ва бошқалар ўша йиллар маҳсулидир. Республика кинематографиясини ташкил этиш даражаси ҳамда унинг Ўзбекистон халқининг маънавий-ахлоқий камолотида тутган ўрнини ошириш, кўп асрлик маънавий, маданий қадриятлар ва миллий анъаналарни қайта тиклаш ҳамда бойитиш, шунингдек бозор муносабатлари шакланаётган шароитда миллий кинематография тараққиётини давлат йўли билан қўллаб-кувватлашни куччайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Давлат кинокомпанияси 1996 йилда «Ўзбеккино» Давлат акционерлик компаниясига айлантирилди.

Ўтган даврда яратилган қирқقا яқин картинани яхшигина ижодий тажрибага эга бўлган санъаткорлар ва дебютант режиссёrlар яратганлар.

1991-1996 йилларда комедия жанрида ривожланиш кўзга ташланди. Бу жанр ҳатто театрда ҳам, телевидениенинг баъзи кўрсатувларида ҳам биринчи планга чиқа бошлади. Шу йилларда яратилган комедияларнинг кўпчилиги майший характерда бўлиб, абсурд воқеалар асосида (И.Эргашев, "Темир эркак") ёки парадокс фактлар асосида (З.Мусоқов "Бомба"), ё бўлмаса сўз ўйинига асосланиб (И.Эргашев "Шариф ва Маъриф", "Шариф ва Маъриф Тошкентда") яратилган.

"Ўзбекфильм"да фильмларни суратга олиш давом этди, бироқ киножараёнда тургунлик кўзга ташланди. Нимагадир 1991-1996 йиллар киноси айнан шу йиллардаги реал воқеалар билан кам болганган. Бу йиллар ҳақида гапирганда, иккита фильм — "Абдуллажон ёки Стивен Спилбергта багишланади" (композитор М.Махмудов) ва "Тонг отгунча" фильмлари ёдга келади. Мазкур икки асар фикрнинг жиддийлиги, сюжетнинг гоявий мазмуни ва кинематографик фазилатлари билан ажralиб туради. З.Мусоқов ўз сценарийси асосида яратган "Абдуллажон" фильмида фақат ўзбек кишилогига келиб қолган ўзга сайёралик бола ҳақида ҳикоя килишни эмас, ўзбек халқининг қалбини кўрсатишни ният қилган. Ҳамқишлоқларнинг ўзга сайёралик болага самимий муносабатлари орқали тўқсонинчи йиллар ўзбек халқининг руҳий олами, анъаналари ва турмуш тарзи ҳақида ҳикоя қилинади.

Бадиий кинонинг, республика кинематографиясининг ўша даврдаги аҳволи мавжуд ҳолатни тартибга соловчи чора-тадбир кўришни талаб қиласди. Республика раҳбарияти бу ҳолатни эътибордан четда қолдирмади ва 1996-йил 26-апрелда Ўзбекистон Президентининг "Ўзбеккино" Давлат акциядорлик компаниясini ташкил этиш ҳақидаги Фармони чиқди. Кино соҳасида қайта ташкил этиш ишлари бошланиб, "Ўзбекфильм"дан ташқарида тузилган студияларнинг мақомларига аниклик киритила бошланди. Президент фармонини хаётга тадбиқ этиш юзасидан ишлар бошланди.

1997-2006 йиллар бадиий киносидаги янгилик шу бўлдики, бу давр кино санъати замонга юз тутди. Мавзулар, гоялар, қаҳрамонлар образлари давр ва ҳаётнинг янги воқеликлари асосида юзага кела бошлади. Бу йилларда яратилган ҳар бир фильмда Ўзбекистон Президентининг нутки ва

маърузаларида аниқ кўрсатиб ўтилган "маънавий соҳадаги асосий вазифа — миллий қадриятларни тиклаш, ўзликни англаш, миллий гоя ва миллий мафкурани шакллантириш" вазифалари у ёки бу даражада ўз аксини топди.

ХХ асрнинг 90-йиллари охирига келиб жаҳон мусиқасини компьютер технологияси, синтезатор каби ифода воситалари эгаллаб олган бир даврда жаҳон композиторлик ижодиётида яна табиий мусиқий чолгуларга қайтиш жараёни бошланди. Миллий чолгулар ва уларнинг табиий тембрлари янгидан кашф этила бошлади. Бундай мисолни "Буюк Амир Темур" (1998 й.) фильмида кузатиш мумкин. Ушбу фильмга композитор Д.Янов-Яновский мусиқа басталаган. Унда Соҳибқирон фаолиятининг бошлангич даври ҳақида ҳикоя қилинади. Фильм сюжети озодлик, мустақиллик, ягона давлат гоялари билан сугорилган, яъни унда гоявий асос долзарб характер касб этади. Актёр Б.Мухаммадкаримов ижросидаги Амир Темур образи бор бўйи, кучи ва маҳобати билан намоён бўлади. Соҳибқироннинг ўткир тафаккури, кечинмалари ички монолог деб номланган кучли кинематографик восита орқали берилади. Композитор бош қаҳрамоннинг ички ҳолати, руҳиятининг кечинмаларини ҳаққоний ифода этиш учун фильмда ўзбек халқ чолгуси бўлган чантдан фойдаланган.

"Буюк Амир Темур" фильмни давлат раҳбари сифатидаги фаолиятининг бошланишидаёқ Амир Темурнинг қудрати нимада эканлигини кўрсатиб берди. Бу фильм Соҳибқиронга бағишлиланган театр, адабиёт, рангтасвир ва бошқа санъат турларида яратилган асарлар билан бир каторда туради.

Мустақиллик йилларида ўзбек режиссёrlари бош қаҳрамонлари болалар бўлган бир неча фильмларни суратга олдилар. "Тилсимой — гаройиб қизалок", "Қасамёд", "Ойижон", "Гап", "Ҳайвонот боги", "Катта ойи" фильмлари болалар ҳаёти, уларнинг орзу-умидлари, қувончлари, болаларча ташвишлари ҳақида ҳикоя қиласди. Уларнинг муаммоларини ҳал этишда ёнларида катталар ҳам ёрдамга шайлар. Бошқа бир гуруҳ фильмлар (уларнинг бош қаҳрамонлари болалар) кўйилган саволлар катталарга қаратилгани ва уларга тегишлилиги билан диққатни тортади. "Кичкина табиб", "Кичик одам катта жангда" ("Эҳтирос курбонлари"), "Орзу ортидан" фильмларида болалар ҳаёти уларни ўраб турган реал мухит билан бөглиқ ҳолда кўрсатилган. Бу нарса болаларнинг характери, хатти-харакатларини тушунишга ёрдам беради. Бир вақтнинг ўзида кўз олдимиизда кенг ҳаётий панорама намоён бўлади. Бу эса фильмларнинг кизиқарли чиқишини таъминлаган.

Юкоридаги фильмлар сафига "Осмондаги болалар" ва "Осмондаги болалар-2" фильмларини ҳам қўшиш лозим. Мазкур фильмларда ёш замондошларимиз ҳақида ҳикоя қилинади. Дастрлабки фильмда қаҳрамонлар мактаб ўқувчилари бўлса, иккинчисида улар катта ҳаёт остонасига кадам кўйган мустақил шахс сифатида намоён бўладилар. Фильмнинг мақсади аниқ ва оддий: ижтимоий ахволи турлича бўлган, аммо бир-бирига садокатли тўрт йигитчанинг дўстлиги кўрсатилади. Турли характердаги бу болалар ёш, харакатчан ва мухаббатга чанқоқ. Ёшларнинг ота-оналарини ҳам кўрсатар эканлар, муаллифлар фильм воқеаларини кенгайтирибгина қолмай, бу билан

болаларнинг дўстлигига ҳатто оиласидаги тенгсизлик ҳам тўсиқ бўйлмаслигини таъкидлайдилар. Болалар орасидаги бирлик фильмнинг ҳам, болалар образларининг ҳам тўлақонли ва қизиқарли бўлишини таъминлаган.

Фильмнинг иккинчи сериясида бу болалар энди катта хаёт йўлига чиқиб олганлар. Ҳар бирининг ҳаёти ўз ҳолича давом этаяпти. Бироқ улар ҳамон дўстликка содиклар. Бу икки фильм ўзига хос шаклда яратилган бўлсада, замондошларимиз образларининг галереясини тақдим этди. Айни шу хусусияти билан ҳам бу фильмлар сўнгги йиллар кино жараёнида воқеа бўлди.,

"Феллини", "Аёллар салтанати" ва "Пари Момо" фильмлари сюжет марказида ҳам замондошларимиз образи туради. Бироқ мазкур фильмларнинг кинематографик ечими, шакл жиҳатдан мураккаблиги уларни томошабинга етказишда маълум қийинчиликларни келтириб чиқаради.

Шундай қилиб, бир катор фильмларда ўзбек кино ижодкорлари мухим ҳаётий муаммоларни кўтаришга, вужуди яхшилик билан йўғрилган замондошларимиз қиёфасини яратишга ҳаракат қилдилар.

1997-2004 йилларда яратилган фильмлар қаҳрамонлари ўзлари яшаётган даврнинг барча унсурларини қайсиdir маънода ўзларида мужассам этган образлардир.

"Дев билан пакана" (2003, реж. Д.Қосимов композитор А.Эргашев) фильм комедия деб номланган. Сюжетига, кўтарилган масалаларга, драматургияси ва режиссурасига кўра бу фильм кўпроқ комедия унсурларига эга бўлган драма жанридаги фильмдир. Аслида ҳам, бош роллардан бирини машхур комик актёр ўйнагани учунгина фильмни комедия дейиш у қадар ҳаққоний эмас.

"Дев билан Пакана" — жиддий асар, сюжетда, образларда, ҳатто оддий кўз илгамас деталларда, лукмаларда бугунги воқелик ўз кинематографик ечимини топган. Асаларида ҳаётни ҳаққоний кўрсатишга интилаётган ўзбек киночилари учун бу ниҳоятда мухимдир. Мазкур фильмдаги ана шу янгилик "Эркак" фильмида давом этирилди. Фильм ундаги образларнинг, ҳатто эпизодик ролларнинг ҳам чукур ва ёрқинлиги билан ажralиб туради.

Асар бош қаҳрамони — ўсмир йигит Жамшид (Элнур Абраев). Ундаги жавобгарлик ҳисси, якинларига гамхўрлик, фикрлаши ва ҳатти-ҳаракатларидаги жиддийлик, ҳали ёш бўлишига қарамай, эркак деган номга муносиб эканлигини англаради. У пул топиш учун ишлашга кетган акасининг оиласига ўзини жавобгар ҳисоблади. Акасининг оиласини, хотинини ҳимоя қила туриб, кутилмаганда ўз фикрлари ва ҳаракатларида эркакларга хос куч-куватни намоён этади.

1991-2004 йиллар орасида турли мавзуларда ва жанрларда, турлича шаклларда яратилган ўзбек бадиий киноси энг аввало бизнинг бугунги кунимизни ёритишга каратилган.. Бу эса кинематографчиларнинг ҳалқ ҳаётида кечётган тарихий жараёнларда ўз асалари билан фаол қатнашишга интилаётганларидан далолатдир.

Кўпгина фильмлар турли халқаро фестивалларда қатнашиб, нуфузли мукофотларни қўлга киритдилар. Шу билан бирга, бадиий кинонинг айни вақтда хужжатли кинонинг ҳам ҳал этилиши лозим бўлган муаммолари мавжуд эди. Ўзбекистон Президенти И.Каримовнинг 2004 йил 16 мартағи "Кинематография соҳасини бошқаришни такомиллаштириш тўғрисида"ги ва Вазирлар Маҳкамасининг "Ўзбеккино" Миллий агентлигининг фаолиятини ташкил этиш тўғрисида"ги карори ўзбек киноси тараққиётида тарихий бурилиш ясади. Бу Фармон ва Қарорларда кинонинг жамият ҳаётидаги мақсад ва вазифалари, уларни ҳал этиш йўллари аниқ қўрсатиб берилди. Ҳатто кинонинг ҳар бир тури учун бир йилда қанча фильм яратилиши лозимлигигача қўрсатиб берилди. Шунга асосан бир йил давомида 15 та бадиий, 40 қисмдан иборат хужжатли, ўнта мультфильм яратиш режаси тасдиқланди ва барча фильмлар давлат томонидан маблаг билан таъминланадиган бўлди. Президент Фармонидан сўнг орадан ўтган икки йил ўзбек бадиий киносида сезиларли ўзгаришлар қилиш учун, албатта, ниҳоятда қисқа фурсат. Суратга олинаётган фильмлар сони ортди. Мазкур фильмларда кейинги беш йил ичida шаклланган ижодий анъаналар (замонавий воқеликни акс эттириш, бош қаҳрамонлар бизнинг замондошларимиз эканлиги) давом эттирилди. Фильмлар мавзуси турли-туман. Уларнинг баъзиларида ўзбек армияси ҳакида ("Сардор"), гиёхвандликка қарши кураш ҳакида ("Ҳақиқий эркаклар ови") ҳикоя қилинса, бошқасида мураккаб маънавий-ахлоқий муаммолар кўтарилади ("Кўргулик", "Мехмон", "Осмон яқин"). 2005-2006 йиллардаги бадиий кинонинг кинематографик савияси бир хил эмас. Баъзи фильмлар тугалланмаган дараматургияси билан ажralиб туради ("Касамёд", "Гўзаллик сири"), бошқаларида режиссура оқсайди ("Осмон яқин"). Ҳатто "Ватан" фильмида ҳам юқорида айтилган қусурлар кўзга ташланади. Бироқ нафсилем бирини айтганда, сўнгги икки йил давомида ўзбек киносининг энг яхши анъаналари давом эттирилган фильмлар яратилди. Булар "Йўл бўлсин", "Чашма", "Согинч соҳили" фильмларидир.

Мустакиллик йилларида 15 дан ортиқ муаллифлар бадиий фильмлар яратилди ("Бомба", "Кичкина табиб", "Осмондаги болалар", "Ватан", "Воиз", "Дард", "Феллини", "Орзу ортидан", "Чашма", "Согинч соҳили" ва бошқалар). Айнан шундай муаллифлик фильмларининг пайдо бўлиши режиссёрлар ижодий эркинлигининг ёрқин намунасидир. Бинобарин, улар ўзларини ҳаяжонга солган, ўзларига яқин бўлган, хаёлларида юрган воқеалар ҳакида фильм яратиш имконига эгалар.

Ўзбек муаллифлик фильмларининг асосий хусусияти шундаки, бу асарларда соф миллий мусиқа ва сюжетлар орқали умуминсоний гоялар ифодаланади. Шунинг учун ҳам бу картиналарнинг кўплари факат ўзбек томошабинига завқ багишлиб қолмай, турли халқаро фестивалларда чет эллик мухлисларни ҳам бефарқ қолдирмаяпти. Бунга Москва (2006 й.) Халқаро фестивалининг "Истиқбол" танловида бош совринга сазовор бўлган "Чашма" фильми ёрқин мисолдир.

Яна бир муваффақиятли фильмлардан бир режиссёр Жахонгир Қосимовнинг "Сув ёқалаб" фильмни. Композитор Артём Ким томонидан яратилган мусиқа фильмнинг картиналарига хамоҳанг тарзда образларни янада бойитди. Айниқса композитор томонидан қўлланилган най ҳамда чанг чолгулари орқали фильмга мос тарзда ўзбекона оҳанглардан фойдаланганлиги янада мазмундор киёфа очиб беришга хизмат қилди.

Кинорежиссёр Ҳайдаровнинг "Гуноҳ-2" фильмидаги мусиқа ва қўшиқлар ана шундай муваффақиятсиз чиқкан. Афтидан, режиссёр хинд мелодрамалариға тақлид этиб, қаҳрамон қиз ҳаётидаги у ёки бу ҳолатлар оқибатида туғилган хис-туйгуларни, изтиробларини қўшиқлар орқали мустаҳкамламоқчи бўлган. Умуман олганда, фильмдаги қўшиқлар ижросига эътиroz йўқ. Бу қўшиқлар Ш. Қиличева репертуаридан олинган ва фильмда унинг ўзи куйлади. Лекин, улар бош қаҳрамон ижросини (артист Ю.Хамирова) тўлдирмаган. Қўшиқлар муайян драматургик вазифага эга бўлиши, маълум бир мазмун билан bogланиши учун режиссёр ҳеч нима қилмаган. Оқибатда улар оддий безак - концерт номери бўлиб қолган. Ҳатто ўша хинд мелодрамаларида ҳам қўшиқчилар, актёrlар ижроси сценарий мазмунидан келиб чиқади, куй-қўшиқ янграган мизансаҳна эса уни қувватлаб, тўлдиради. "Гуноҳ-2"нинг мусиқий камчиликларига эса кинода озми-кўпми ишлаб қўйган бастакор А. Эргашев эмас, режиссёр айборд.

Тажрибали кинорежиссёр Т.Юнусовнинг "Тангалик болалар" (1992й.) фильми ўзбек кино санъатининг яна бир дурдона фильмларидан ҳисобланади. Фильмда 90-йиллар бошидаги қишлоқ ўспиринларининг ҳаёти ҳақида сўз боради. Композитор М.Махмудов тажрибасига таянган ҳолда фильмда хар ҳил жанрдаги мусиқалар яратади. Айниқса, бу фильмдаги кўпгина қўшиқлар айнан профессионал ижодкор томонидан ёзилганлиги сабаб ҳозирги кунгача ўз қолипини йўқотган эмас ва халқимиз томонидан севиб тингланади.

Режиссёrlар Мелис Абзалов ҳамда Ҳ.Файзиевнинг янги талқиндаги "Ўтган кунлар" (1998й.) фильмини яратдилар. Тажрибали композитор М.Махмудов фильмнинг мазмун моҳиятини чуқур ҳис қилган ҳолда ўзбек драматурги А. Қодирийнинг шу номли романидаги барча кечинмаларни тўлиқ очиб беришга харакат қилди.

Яна бир ўзбек ҳалқи маданияти, урф одатлари билан сугорилган "Чимилдик" (реж. М.Абзалов композитор М.Махмудов) фильмни томошабинлар сафини йўқотгани йўқ. Фильм айнан ўша Сурхон ҳалқининг миллий одатларини кўрсатиб беради. Композитор томонида миллий руҳдаги оҳанглар яратилганлиги фильм савиясини янада бойитишга ёрдам берди.

Баъзи ҳолларда фильмда мусиқа умуман иштирок этмаслиги мумкин. Бу ҳолда ҳаммаси сценарий муаллифи, режиссёр қарашларидан келиб чиқади. Бундай йўл онгли равишда танланади. Япон режиссёri К. Синдонинг "Ялангоч орол" фильмида нафақат мусиқа, балки диалоглар ҳам йўқ, бўлса ҳам улар бир неча сўздангина иборат. Фильмнинг бутун мазмуни, теран

гояси актёрларнинг ифодали ўйинлари, оғир шароитда яшовчи оила ҳаёти ҳакида шошилмай сўзлаб беришлар орқали яратилади. Шундай қилиб, мусиқанинг кинодаги роли жуда катта. У режиссёрнинг нияти ва унинг қандай талқин этилишига boglik. Мусиқанинг фильмдаги ўрни, савияси композиторга қанчалик boglik бўлса, фильмнинг ифодалилиги ҳам унга шунчалик дахлдордир. Зоро, мусиқа фильмнинг кинематографик ифодавийлигини таъминловчи тенг хуқуқли компонентидир.

Кинодаги фаолият композитор учун янгидан-янги мусиқий услубларни жорий этиши ҳамда қадимий ва халқчил мусиқа анъаналарига мурожаат қилишига олиб келади. Шу билан бир қаторда ушбу жараён яхлит ва лўнда асарларни яратишда, муайян вазият ва лавҳаларни мусиқа ифода воситалари орқали аниқ ва ўринли тавсифлаш каби жиҳатлар ижодкор учун ўзига хос мактаб вазифасини ўтайди. Айниқса, кинотасвир билан ишлашда композитор янги синтетик санъатда мусиқанинг янги вазифа ва хусусиятларини англайди. Бундан ташқари, киножараёнда ноодатий таркибдаги чолгуларга таяниб, янги эффект-товушларни яратиш борасида изланишлар олиб бориш имконияти тугилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Н.Янов-Яновская — “Музыка узбекского кино” (“Фан” Т.,1969.)
2. Зофья Лисса — “Эстетика киномузыки” (“Музыка” М.,1970.)
3. Ханжара Абулқосимова — “Кино санъати асослари” (“Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Т.,2009.)
4. В.Холопова, Е.Чигарёва — “Альфред Шниттке” (“Советский композитор” М.,1990.)
5. Ханжара Абулқосимова — “Рождение узбекского кино” (“Наука” Т.,1965.)
6. З.Мирхайдарова — “Музыка в драматическом театре Узбекистан” (“Фоғур Ғулом” Т.,1986.)
7. Аннотированный каталог художественного кино Узбекистан 1925-2008 (“Санъат” Т.,2009).

